

מבוא לספרי ר' מנשה מאיליא תלמיד הגר"א

מאת הרב אברהם קיסמן

תוכן הענינים

- א. קיצור תולדות הרב מנשה מאיליא זצ"ל.
- ב. ספריו חיבוריו וכתבי היד.
- ג. מבוא לספר "פשר דבר".
- ד. מהדורתו.
- ה. ראשי הפרקים.
- ו. ספר "פשר דבר" (ח"א).

א

קיצור תולדות הרב מנשה מאיליא זצ"ל

אחד מן המיוחדים המופלאים והמקוריים שבין תלמידי הגר"א היה ר"מ מאיליא¹. ת"ח זה שהצטיין בכשרונות מיוחדים ובתחומים רבים כמעט ואבד זכרו, ואלמלא מספר ספורים נפלאים שנשתיירו ממנו דומה שהיה נשכח כליל². וכל זה למרות חיבוריו המחשבתיים הרבים, שנותרו לצערנו בקרן זוית כספר החתום בדורותנו ואף בדורו הוא.

לכן מצוה רבא עלינו לפרסם את חיבוריו ואף את תולדותיו והליכותיו בקודש המיוחדים והנעלים, ובכך להעלותם מהנשיה, ולזכות את הצבור באורו המיוחד.

צעירותו

ר' מנשה מאיליא נולד בסמרגון בש' תקכ"ז (1767) לאביו הרב יוסף בן פורת הדיין. את חינוכו קיבל מאת אביו, וכבר בילדותו נתגלה כעילוי בזכות כשרונו המיוחד וזכרונו המופלא. לפי המסופר כבר בגיל 7-8 ידע את שורשי שו"ע חו"מ. בהיותו בן י"ג שנים

1. עיל אף מש"כ בס' אבי הישיבות (עמ' 19) תולדות ר"ח מואלזין, שר"ח מברסק התבטא שבין תלמידי הגר"א היו שני גדולי עולם שהתבלטו, ר"ח מואלזין שהיה מסוגל להתחבר אל הצבור, ולעומתו הר"מ שהתבודד וכמעט לא בא במגע עם הצבור.

2. ס' תולדותיו העיקרי הוא "בן פורת", ועיל אודותיו בפ"ב ושם בהסתייגות.

השיאווהו אשה, כמנהג הימים ההם, ולאחר שנתיים התגרש והתחתן שנית, וגר בעיר איליא.

כעילוי מפורסם בעל מוניטין הוצעו לו משרות רבנות שונות, אך הוא סרב והעדיף חיי דוחק ועוני, ובלבד שיוכל להתמסר ללמוד תורה יומם וליל.

ר"מ הרחיב את ידיעותיו אף בהשכלה כללית, בספרי חקירה ומדע עבריים של ימי הביניים אשר מצא בספרית ידידו הגביר ר' יוסף מזל, בעיר ויאז'ין הסמוכה. ר' מנשה היה בקיא אף בספרי חקירה ומדע פולנים וגרמנים, ולמרות קשיי השפה קלט מידיעותיהם ורעיונותיהם שרווחו במאה הי"ח.

דרך לימודו

כגאון בעל כשרונות מיוחדים סלל לו ר"מ דרך לימוד עצמאית. בדרך זו הלך לאור הפשט הברור מבלי משוא פנים אף למפרשים ופוסקים קודמים ומפורסמים. ר"מ נודע כמקורי ובעל בקורת חריף אשר התרחק מהפלפול ואהב בכל מאודו את הפשט. הוא לא נמנע מלהסביר בדרך שונה מהראשונים ואף שונה מפרושי הגמ' על המשנה. דעות אלו נתגבשו ביתר שאת בלימודיו אצל הגר"א מוילנא³, אותו הלך לפקוד מדי שנה בשנה.

דעותיו המקוריות הביאוהו לא פעם לידי סבל ויסורים מצד קנאים שונים אשר לא עמדו על דעתו ועל נפשו הזכה. אף רבנים שונים הסתייגו ממנו בגלוי כדוגמת ר' יעקובקע לנדא ובנו של "הנודע ביהודה", שעורר עליו את הקפדתו בגלל שהשיג על פי' רש"י.

קנאים קטני דעת אשר לא עמדו על גדולתו ניסו להחרימו באסיפת רבנים, אך ר' יהושע צייטלין ממקורבי הגר"א ומחכמי שקלוב הגן עליו.

אך לא בכך נסתיימו צרותיו. ר"מ שנתפרנס ע"י אשתו נגע מהם, עד כ"כ שהוכרחה אשתו להפסיק מעבודתה, ובכך נשבר מטה לחמו. הוא הוכרח לעזוב את עירו ולחפש פרנסה במלמדות. כאשר עבר דרך בריסק הציע לו מוהרא"ל קצנלבויגן אב"ד העיר, ללמד את בניו ובתנאי שלא יפרש נגד הגמ'. כאשר הגיע הר"מ לגמ' (מגילה לב, א) "האוחז ס"ת ערום, נקבר ערום" פירשה כפשוטו. דבר זה העלה את רוגזו של מוהרא"ל, והוא הוכרח לשוב לביתו.

מדותיו התרומיות

למרות יסורי העוני והנגישות השונות היה ר"מ עזר לכל איש צר ומצוק, וכל מר נפש בא לדרוש בעצתו. ר"מ השתתף תמיד בצער ההמון, והוכיח את עשירי העם על אוזלת ידם בתקנת הצבור. ר"מ היה מעורב אף בחיי הצבור ולא פחד להוכיחם על עיוותיהם, הוא הוכיחם על שהם משיאים את בניהם בגיל צעיר ללא ידיעת מלאכה ופרנסה, על מאיסת החכמה ואהבת הבטלה, הגורמים לבסוף למצבו הכללי הירוד של העם. ר"מ הרביץ תורה בסמרגון ואף הטיף ללמוד מלאכה ולאהבת החכמה.

רבים משונאיו של ר"מ ניצלו זאת ופרסמו כאילו הוא אחד מן המשכילים הפוקרים אשר ברצונם לקעקע את תורת ישראל, אך הר"מ היה רחוק מכל וכל מאנשים אלו

3. כך הביא בספרו בינת מקרא בשם הגר"א, כי אף במשנה יש פשט ודרש, ועי' מש"כ ר"י משקלוב בהק' לפאת השולחן ועי' עליות אליהו (עמ' 28-29).

ההשקפותיהם. השקפתו נבעה מתוך ראייה שלמה של תורה אשר יצאה גם מבית מדרשו של הגר"א.⁴

כשרונותיו

ר"מ בגאונותו התעניין אף במקצועות שונים. הוא התעניין במכניקה ולאחר שראה מכונית דיש באחוזתו של גביר העיר, המציא אף הוא מכונית חרישה מכנית המסוגלת להכפיל את תפוקת החרישה עשרת מונים. כשרונות של ממציא היו גלומים בו, והוא אף הציע את המצאתו לאצילים הגויים בעלי הממון, אך הם לא רחשו אמון ל"מכונאי היהודי". אף עשירי היהודים לא מצאו בהמצאתו ענין. כך גם ארע להמצאתו למכונה לשחיקת טבק.

כאשר הוציאה הממשלה הרוסית "חוזר" לתקנת היהודים מחוסרי ההשכלה, נפגע רגש גאונו הלאומי⁵ של ר"מ, ובכדי להוציאם מטעותם חיבר ספר במתמטיקה ובהנדסה צבאית. הוא אף מסרו לתרגום ברוסית, בכדי למוסרו לסינאט שבפטרבורג. אך כגורל המצאותיו כן גורל חיבורו: ראשי הקהילה היהודית חששו פן יהא הספר נימוק למימשל הרוסי לכפות על היהודים עבודה וגיוס לצבא, ומשום כך דנו את הספר לשריפה.

חיבוריו

כדרכו המקורית בלימוד כן ספריו. מקוריות ויחודיות ניכרת מיד לעין המעיין בהם, אך דא עקא, כגודל מקוריותם כן מועטת ההבנה בהם לצבור הרחב. בש' תקס"ז הוציא הר"מ את ספרו הראשון בשם "פשר דבר". הרקע להוצאת הספר היה סערת הרוחות והמחלוקת הקשה ששררה אז בין המתנגדים והחסידיים. בספרו זה מנתח הר"מ את הסיבות השונות המביאות לטעויות שכליות ואת גורמי המחלוקת בין הכיתות השונות בעם. כן מבאר הר"מ כי בכל כת ישנו צד חיובי אשר יש למזגו עם כל הגורמים כאחד ובכך תשכך המחלוקת, ועי' בפרוט במבוא לספר להלן ג'.
הספר כולו נכתב ברמז ולא במפורש, אך ברור היה לכולם שדעתו של הר"מ כי ישנם דברים טובים בחסידות, אך הוא אינו חפץ לפרשם אלא רק פה אל פה, ועי' שם).
המסורת מספרת כי מקורבי הגר"א (שכבר נפטר בש' תקנ"ח) ראו בכך פגיעה בכבוד הגר"א ושרפו את רוב הספרים, ואף רצו להחרים את הר"מ, לולא תורתו שעמדה לו. תקותו של ר"מ בדבר "אחדות הדעות" בין המתנגדים לחסידיים נכזבה, אך הוא לא התייאש מהבעת דעותיו המקוריות ברבים.
בשנת תקע"ח הו"ל את ספרו השני "בינת מקרא" על טעמי המקרא. בהקדמתו הוא מבאר מהו לימוד הפשט הנכון בתנ"ך, ומביא גם את דבר הגר"א ששמע מפיו בדבר הנ"ל.

4. וכן נמסר בשם הגר"א בהק' לס' אוקלידס: "כפי מה שחסר לאדם ידיעות משארי חכמות, לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה" ועי' להלן בספרנו פ"ד הע' 10. ועי' גם בהסכמתו של רח"ע גרודנסקי לאלפי מנשה ח"ב.

5. הדאגה לכבוד האומה המחולל חוזר רבות בספריו ועי' להלן בפ' "סוף ימיו", וכן נמסר בשם הגר"א והק' הנ"ל לס' אוקלידס: שצוה להעתיק מהחכמות מה שאפשר "כדי להוציא בלעם מפיהם... ותוסר דבת רבים אשר כשאון מים ישאגון לעמנו איה חכמתם ונמצא שם שמים מתחלל".

גם ספר תמים למראה זה הפיח את זעמם של מתנגדיו ומציריו על כך שכתב בו כי הסיבה ע"ד הפשט ל"טעמים" היא לסמן את הנגינה כתוי המוזיקה, על אף שישנם גם סיבות ע"ד הנסתר.

ר"מ לא התיימש וכארבע שנים לאחר מכן הו"ל את ספרו המרכזי אלפי מנשה וחי"א. בספר זה מרוכזים עיקרי תורתו ורעיונותיו. אך גם על ספר זה יצאה חמתם של מתנגדיו בגלל סגנון מסויים שהובע בו, וכבר בשעת ההדפסה הראשונה שרפו המדפיס מפחד הקנאים. מסופר כי הר"מ כתבו שנית מהזכרון, ואף בהדפסה השניה עורר את רוגזם של רבנים שונים שציווהו לשנות מספר דברים בסגנון הספר, ואלמלא כך ידונוהו לשריפה.

ר"מ מביע בספר זה בקורת חריפה הן על הת"ח שאינם דואגים לתיקון הדור, והן על פשוטי העם שאינם לומדים מלאכה ומזלזלים בחכמה, וכן על עשירי העם שאינם דואגים לעניים, ונמצא עם ישראל בשפל המדריגה.

ספר זה לא נתקבל בחביבות ע"י הצבור, הן בשל הבקורת החדה והן בשל סגנונו המורכב והמסובך, בגלל הרעיונות העמוקים שבו.

ר"מ שראה שספריו אינם מתקבלים על לב הת"ח והצבור, לא התיימש והחליט להו"ל ספרונים קטנים זה אחר זה בהסבר רחב ובשפה עממית, ובכך לקרב את הצבור אל אט לדעותיו.

הספרון הראשון במתכונת זו היה "סמא דחיי". הוא יצא בש' תקפ"ג ובו מדבר הר"מ על תיקון האדם והחברה עפ"י השכל והתורה. הספר נדפס בנוסח עברי ובאידיש, עמוד מול עמוד בכדי שאף פשוטי העם יוכלו להבינו.

הספרון השני שיצא באותה שנה היה "שקל הקודש". בספר זה הוכיח הר"מ על סדרי החברה המקולקלים: כל אחד בוחר לו דעה כרצונו - אין רועה ומדריך, כל כת מתנגדת לחברתה מבלי רצון אפי' לשומעה. תשובה למתנגדיו, אהבת המלאכה והפרנסה העצמית.

אך גם בדרך זו לא מצא הר"מ אוזן קשבת לרעיונותיו ותוכחותיו. כת"י נוספים השאיר הר"מ, אך אותם כבר לא הדפיס מאכזבותיו הקשות וממתנגדיו הרבים.

אורח חיי

כל חייו היה ר"מ חושב על תיקון הכלל, כיצד להרים מאשפתות את אביוני ישראל, ולהקים מעפר את דלי העם, ר"מ היה עולם שכולו חסד רחמים וחמלה, הוא היה משתתף בצערה של כל בריה ובריה וביסוריו של כל חי. וכפי שמסר מרן הראי"ה סיפור ששמע בילדותו מזקני סמרגון, היה ר"מ רגיל לומר: "כל זמן שישנה תולעת אחת סגורה בתוך נקיק סלע, והיא לחוצה ודחוקה ומתפתלת, א"א למי שהוא לחיות חי נחת ולראות טובה".

נשמה גדולה היתה לר"מ, כל ימיו לא חשב אף פעם על עצמו ורק על הכלל, וכפי שהתבטא רבות בספריו, וכל זאת על אף צרותיו מאנשים צרי הבנה ודעת, ואף חוסר הבנת הצבור לדעותיו.

לעת זקנותו הסכים ר"מ לקבל על עצמו רבנות בעירו סמרגון, אך רבנות זו לא האריכה ימים. באותה שנה - תקפ"ז (1827) יצאה גזירת המימשל הרוסי על הרקטורים הקנטוניסטים. הפרנסים וראשי הקהילה מסרו ילדים עזובים ואומללים למלכות.

ר"מ שראה פשע זה לא יכל לשתוק ובדרשותיו הוקיעם: ש"החוטפים וכל אלה המסייעים בידם במישרים או בעקיפין אינם בכלל ישראל, ובידוע שלא עמדו אבותיהם על הר סיני". ידידיו יעצו לו לחדול מדרשות אלו פן תשקף לו ולעתה סכנה, ר"מ שראה שכה התפשטה צרעת ממארת זו אמר, במצב זה שאיני רשאי לומר ולדבר ככל אשר עם לבבי, אין אני יכול להיות רב בישראל. ובאותו היום הלך והסתלק מהרבנות, וחזר לחיות חיי דוחק משחיקת הטבק.

סוף ימיו

ר"מ שהיה שבע מרורות ומלא אכזבות הפסיק להו"ל את כתביו, וכפי שהתבטא עליו אחד מסופרי הזמנים: ר"מ לא עלתה בידו לראות ברכה בעמלו בימיו, כי היה הרבה מאד מעבר לזמנו, ובני דורו לא הבינו את מחשבותיו. הוא נוצר לגדולות ואף קטנות לא הצליח לעשות בקרב המון העם, ובכל זאת השאיר רושם גדול. עקב כך התבודד ר"מ באחרית ימיו עם מתי סודו ותלמידיו, ובהם הרביץ את תורתו. ר"מ שכל ימיו התאונן על שבר עמו היה מתבודד ומקונן בלילות על גאון האומה המחולל אשר בער בו, עד כ"כ שבעת אמירת תיקון חצות היה מזיל דמעה בבכי תמרורים.

הר"מ שהפסיק לפרסם את כתביו ברבים המשיך לכתוב חיבורים שונים אשר טמנם לבא העת.

בשנת הס"ד לחייו - שנת תקצ"א, חלה ר"מ במגיפת החולירע שפשטה אז וקרא על עצמו "ותשם בסד רגלי", והמשיך ואמר: "יסר יסרני י-ה ולמות לא נתנני" (תקצ"א). ברביעי בחודש לחודש אב באותה שנה נאסף אל עמיו בעירו.

ב

ספריו חיבוריו וכתבי היד

כפי שכבר נכתב לעיל הספרים שפורסמו מהר"מ הם מעט מן המעט שכתב עקב האכזבות הקשות שנחלו. כך הוא בחייו וק"ו לאחר מותו שנשארו כת"י אלו ללא תשומת לב הראויה להם.

כתבי היד הרבים של הר"מ עברו לאחר פטירתו לנכדו ר' אברהם בליטשטיין מאיליא, אך גם אותם פקדה הגזירה ורבים מהם נשרפו בעת שריפת העיר בש' תרמ"ד (1882)¹.

כתבי היד המעטים שנשארו לפליטה עברו לידי צאצאו, ר' יצחק ב"ר מאיר משה ספלטור מסמרגון אך גם כתבים אלו לא זכו לעדנה רבה, ובש' תרס"ד פירסם הנ"ל הודעה לעזרה כספית להוצאת הכתבים הנשארים בירחון "המזרח". קריאתו לא נענתה כפי הנראה בהתלהבות רבה, והוא הצליח להו"ל רק את אלפי משנה ח"ב. שאר כת"י נתפזרו למקומות שונים או אבדו, וה' יהא בעזרנו למוצאם.

1. הק' א"מ ח"ב עמ' ז', תולדות ספרות ישראל לצינברג עמ' 24 הע' 2. בש' זו נשרפו גם רבים מכתבי הגר"א על' בס' אבי הישיבות.

להלן סקירה כללית בדבר הספרים וכת"י הידועים לנו:

ספרים שיצאו לאור בחיי הר"מ

1. **פטר דבר** - וילנא תקס"ז (1, 14 עמ')⁸⁰ - עשיית פשרה בין הצדיקים והכיתות השונות שבעם ישראל, גורמי המחלוקת ואיחודן במבט מחשבתי.
2. **בינת מקרא** - הורדנא תקע"ח (1, 38 עמ')⁸⁰ - כללי הטעמים ומקצת באורי פסוקים עפ"י הנ"ל, בתוספת הק' חשובה על פשט במקרא ובמשנה בשם הגר"א.
3. **אלפי מנשה (ח"א)** - וילנא תקפ"ב (2, צ"ב דף)⁸⁰ - תמצית תורתו בעניני מוסר מחשבה מידות והנהגה, ובסופו חידושים על הש"ס עפ"י דרכו המקורית. וחלק החידושים לבדו בתוספת קונטרס "מעשה מקשה" - ורשה תר"ך. כנגד הנ"ל הו"ל יהושע פרידמן את הס' רבבות אפרים - זיאטמיר תרל"ב, השגות על הר"מ שחידש כנגד הראשונים².
4. **סמא דחיי** - ולעבין מיטטעל-כותרת הספר באידיש - (וילנא) תקפ"ג⁸⁰ - הדרכה לאדם כיצד לחשב דרכיו עפ"י התורה והשכל, נדפס עמ' בעברית ומולו תרגומו האידי (ספר זה אבד, ואיני יודע על מקום המצאו).
5. **שקל הקודש** - וילנא קאפוסט? תקפ"ג (ד' דף)⁰ - משקלו של יוצר בראשית, הדרכה לאדם כיצד לפלס את דרכו, תשובה למתנגדיו ובקורת על כך שהעם שרוי ללא מנהיג ומורה וכ"א הולך בשרירות ליבו. וספר זה האחרון שהו"ל בחייו ובו מוזכרים רוב ספריו הקודמים).
6. **הסכמה לס' "משכיל לאיתן" מש' תקע"ח בעיר וילנא**³. חתימתו באה לאחר חתימת ר' אברהם אבלי אב"ד וילנא (חתימה זו נעשתה כנראה בעת הביקור שנזכר באלפי מנשה ח"א דף ס"ג, א ובו נזכרת שאלה ששאלו ר' אברהם אבלי על קונטרסו "פטר דבר"⁴ עי"ש⁵).

ספרים שיצאו לאור לאחר פטירתו

7. **אלפי מנשה (ח"ב)** - הו"ל צאצאו ר' יצחק ספאלטור בוילנא תרס"ה (70 עמ') וכת"י המקורי נמצא בספריה הלאומית בי-ם, בתוספת אישורו של ר' יצחק) - עניני מידות מוסר ומחשבה כעין המשך לאלפי מנשה ח"א.

דפוסי צילום

3. **אלפי מנשה ח"א**, ד"צ וילנא תקפ"ב - הו"ל (הוצאת קמ"א) - (ר' אברהם קליימן), י-ם תשל"ט. כרוך עם ספרי מוסר שונים.
7. **אלפי מנשה ח"ב**, ד"צ וילנא תרס"ה - הו"ל הוצאת קמא (הנ"ל) י-ם תשל"ו. כנ"ל.

2. דרכו של הר"מ התפרסמה כ"כ עד שלמעלה מארבעים ש' מפטירתו הוציאו השגות על ספרו.
 3. הסכמה נוספת עלומה על ס' במדע נזכרת בהק' לא"מ ח"ב דף 1 הע' 6, עי"ש.
 4. תודתי נתונה למפעל הביבליוגרפיה שע"י הספריה הלאומית שאפשרו לי מציאת הסכמה זו.
 5. עי' להלן בספר פ"ח הע' 9.

כתבי יד

כתבי היד שנשארו לפליטה מהשריפה הגדולה (ע'י לעיל) הועברו לידי צאצאו ר' יצחק ספאלטור מסמרגון, ורשימתם פורסמה ע"י בטאון "המזרח" (חוב' ט' תרס"ד):

1. העמק שאלה
 2. דרך הפשוט.
 3. קדם תמים.
 4. תכלית חכמה.
 5. מושכלות ראשונות.
 6. ידיעות בתחילה.
 7. עומקא ורומא.
 8. שמע הטבעי, קצור בן רש"ד.
 9. אגרת כללית מאדם השכלי.
- חלק מכתה"י הועברו לספריית "חברת מפיצי ההשכלה" ובהם נוסף:
10. סדרי חכמה.
 11. חיזוקא לתקנתא.
 12. ואדבר שלום.

יש לציין כי רוב החיבורים הינם מאמרים ארוכים או קצרים אשר קראם הר"מ בשם, וכנראה שהיתה בכונתו להוציאם בשלבים (ע'י לעיל), אך לא עלתה בידו. כמו כן נזכרו חיבורים שונים בספריו אשר לדאבונו אבד זכרם כליל, אך אכהמ"ל בפרוטם.

ספרים על תולדות חייו ושיטתו (חלקי)

בן פורת - ספר מיוחד על שיטתו ותולדות חייו של הר"מ בשילוב הגיגי המו"ל ר' מרדכי פלוגניאן - וילנא תרי"ח.

יש לציין כי הספר אינו אמין לחלוטין וכבר אחרי פירסומו יצאו ערעורים שונים מנכבדי וילנא אשר זכרו את הר"מ. הם טענו כי הספר מציגו כבן פורץ פריץ ולא כ"בן פורת", וכי הספר מגמתי להראותו משכיל, והוא מלא שקרים וכזבים מתולדות וענייני הגאון ר' מנשה, וכמעט שבדה מלבו את כל התולדות והסיפורים... כי הפשיטו מעליו את בגדי החמודות והמעלות שדבק בהם, וילבישהו בבגדים אחרים... כמו הפילוסוף שפינזע או הפילוסוף שלמה מימון בעל הגבעה... וגם בעיני משכילי העיר החדשים לא מצא הספר חן, וכפי אשר שמעתי דנהו חכמים נכבדים לשרפה...¹

יתכן כי תגובה זאת היתה חריפה מדאי היות ור"מ פולגינאן המו"ל היה משכיל ות"ח - דבר שהרגיז את הקנאים, אך ודאי שישנם דברים בספר שנכתבו במגמתיות ומרחשי ליבו ביתר הדגשה.²

1. המגיד תר"יח גל' 9 (עמ' 35) - לפי קלויזנר ב"הסטוריה של הספרות העברית החדשה" וכרך ג' עמ' 25) כותב המחאה החריפה הינו ר' מתתיהו שטראשון, ע"ש. ועל שפת אמת עמ' 87 על הנ"ל. תגובה למחאה פורסמה בגליון 13 (עמ' 50) ובגליון 19 (עמ' 176).

2. הערה זאת חשובה גם כיום היות שעד היום ישנם המצטטים אי דיוקים מהספר הנ"ל או אף מעותים לחלוטין את דמותו של הר"מ. ולדוגמא באנצ'י עברית בערך הר"מ (וכרך כג עמ' 1065) נכתב שהר"מ התנגד לקבלה, מה שהוא בדותא מוחלטת לכל מעיין בספריו.

שפת אמת - מ. נתנזון וארשא תרמ"ז עמ' 86-26 על הס' בן פורת ותולדות ר"מ פלוגינאן.

שפה לנאמנים - ש"י פיין, וילנא תרמ"א עמ' 146-145.

תולדות ספרות ישראל - י. צינברג, כרך 6 ספר 12 עמ' 153 ובהוס' שם.

וכמו כן נתפרסמו קטעים מתולדות חייו בספרים שונים, אך אין בהם תוספות מיוחדות.

מן הראוי לציין את ספרי הרי"ל מימון אשר בזכותו נותר מעט רושם מדמותו הנפלאה של ה"מ:

שרי המאה ח"ב פרקים ט-י, מדי חודש בחודשו ח"ז עמ' 48, תולדות הגר"א עמ' קס"ב.

ג

מבוא לספר "פשר דבר"

הספר הראשון שהו"ל הר"מ היה ספרנו "פשר דבר". באותה העת (תקס"ז) היה הר"מ כבן ארבעים שנה, בזמן זה כבר נתגבשו אצלו תורתו ודרכו המקורית, והוא החליט להפיצם ברבים.

מטרת הספר היא לאחד ולמזג בין הכתות והפלגים השונים בעם ישראל, להראות מהם גורמי הפילוג והמחלוקת, וכיצד ניתן להתגבר עליהם ולמזגם.

הרקע להוצאת הספר

כפי שכבר נכתב לעיל (ועי' תולדותיו), הרקע להוצאת הספר היה סערת הרוחות והמחלוקות הקשות ששררו אז בין הכתות השונות בעם ישראל.

השכלת ברלין באותה העת גאתה וקצפה ונפלה בנחשול של התבוללות שהציף את הבורגנות היהודית של גרמניה. השכלת רוסיה שינקה מהשכלה זו התחילה אמנם גם היא בהתבוללות אך כאן עמדו חומות מגן בצורות בפני נחשולי ההתבוללות. מחד עמדה החסידות בדרכה המיוחדת ובשיא פריחתה בצורה קיצונית לכל השכלה. ומאידך המתנגדים פרצו בריאקציה קיצונית כנגד כל שביב של חידוש או שינוי מהמקובל. חיציהם כוונו הן כנגד המשכילים שעמדו כבר כמעט מן החוץ, אך בעיקר כנגד החסידים שבים ראו אויב מסוכן עוד יותר, העומד מבפנים ליהדות וחלילה עלולה לבקעה מבפנים.

ההשכלה הדתית שאיננה סותרת אלא מוסיפה ומשלימה שהיתה בימי הגר"א נשכחה מלב, ותהום עמוקה הפרידה ביניהם. דומה היה שכבר לא נשאר פתח תקוה למיזוג כלשהו בין הכתות שהלכו והתגבשו בטלטולי הזמן: משכילים חסידים ומתנגדים.

הפילוג והמשטמה הגיעו עד לכדי כך שאפי' הוגי דעות פולנים שחשו במתרחש ברחוב היהודי, כתבו על עם ישראל כי אין לו עוד תקוה לתחיה כלשהי, היות והוא בזוי ושסוי מפולג ומפורד, והמשטמה בקרבו כאש מתלקחת.

באווירה סוערת זו קם הר"מ מקרב חוגי הלמדנים-מתנגדים וקרא בגאון: **"לעשות פשרה בין הצדיקים"**

כאיש אשר לא נרתע ולא פחד מגילוי האמת על כל הקשיים הכרוכים בכך, הלך ר"מ לבדוק את הדברים ולחוש אותם מקרוב. וכך כתב בספרו "שקל הקודש":

"הנה רוב העולם מי שאין לו ידיעה בכגון אלה ובכללא דכילינא - כל אחד מתעב את הצד שכנגדו ואינו מדבר עמו, ואינו עומד בד' אמותיו. ועל כן אני הכותב כאשר אני מדבר עם איזה אחד מן הצדדים ומחפש אחר איזו ידיעה, אני צריך לעשות את עצמי כמתגנב. ועל כן קשה עלי מאד לבוא לידי ידיעה עקרית, ומוכרח אני לבלות זמן בחינם כדי להתקרב לכל אחד מהצדדים, ולקרב את לבו בדיבורים שלא יהיה עכ"פ כ"אריה ארבא" עלי".

ר"מ חקר וירד לשורש הדבר ומצא כי מספר סבות למחלוקת:

- א. שנאת החכמה.
- ב. הרגלים מוטעים.
- ג. חוסר תשומת לב למצב העם: מנהיגי העם אינם מוכיחים מפחד קנאים או גבירים העשירים מתעניינים רק בכספם, והמועטים שרוצים לעזור אינם יודעים כיצד. בספרנו זה נותן הר"מ פתרון לכך. לספר קרא "אגרת" - כעין קריאה כללית השלוחה למרחב, ויתכן אף ששלחו לכל מנהיגי העם בכדי לעוררם. את הספר הדפיס הר"מ על חשבונו במתכונת מצומצמת, בתקוה שהספר יזכה להדים אוהדים וימצא מסייעים להמשכו.

מחלך חספר

היסוד עליו בנוי ספרנו הוא "אחדות הדעות", ובלשונו של הר"מ "כולם נצרכים זה לזה". יסוד זה מושתת על הבנה כי "אין דבר בעולם שהוא טוב או רע בהחלט, אלא כל דבר במקומו ושעתו הוא טוב", וכן בכל דעה ושיטה וא"מ ח"א סי' כו. סיבת המחלוקת היא שאין טוב מושלם אלא יחידו של עולם. אבל בעולמנו האנושי עולם הריבוי כל אחד נצרך לשני בכדי להשלים את טובתו. האחדות הרוחנית וההרמוניה החברתית תבוא כאשר כולם יתכוונו שההרכבה וההרמוניה יהיו מושלמים והעולם יהא כאדם גדול.

בכדי להגיע להרמוניה רוחנית וחברתית שהר"מ מקשרם כאחד, נצרך הר"מ להקדים מספר יסודות הקשורים לענייני מחשבה ושיטות רוחניות. בתחילה מבאר הר"מ שכל יתרונו של האדם על בעלי החיים הם התבונה והשכל המאפשרים לו לבחון מעשיו ולפלט דרכיו. אך כח זה מצוי רק בפוטנציאל, האדם זקוק להסיר את המפריעים ל"שלטון השכל" על כוחותיו. בהמשך הוא מבאר שהפחד מפני לימוד וחקירה באמונה מביא את האדם לידי דמיון מוטעה ולהתרחקות מהשכל.

סיבת הפחד היא משום שרבים מהחוקרים באמונה התקלקלו ופרקו עול תומ"צ. הר"מ מסביר כיצד ניתן להתגבר על הסיכון והחשש מטעויות באמונה ע"י לימוד הדרגתי הבא לאחר יראת שמים מבוססת.

לאחר מכן מבהיר הר"מ שהפתרון המוחלט לבלבול בענייני אמונות ודעות הוא כינוסם של חכמי ישראל. הוא מעלה רעיון מקורי בזמנו, של "רבנות ראשית" לחכמי ישראל שידונו בענייני אמונות ודעות ובהחלטות רוחניות. בכך יתבטלו המחלוקות והפילוגים, ובכך לא תהא גם ניתנת אפשרות לפריקת עול בטענה של קושיות על הדת היהודית, כי תמיד יהא מענה מבורר ביד חכמי ישראל המומחים בדבר. עד כאן מהוים דבריו כעין פתיחה, מכאן ניגש הר"מ לבאר כיצד ניתן להגיע לאחדות הדעות הלכה למעשה.

בתחילה עומד הר"מ על קלקולי המחלוקת אפ"י' שהיא לשם שמים, גורמיה ותוצאותיה המרות. לאחר מכן מביא הר"מ דוגמא למחלוקת לשם שמים בענייני עבודת הבורא. דוגמא זו רומזת אל כונתו האמיתית בענייני המחלוקת האקטואליות בימיו.

הוא מביא מחלוקת של ג' דעות כיצד לקיים את המצות, האם רק כפשוטן מבלי שום חקירה על טעמן, או שיש לחקור אבל רק עפ"י סודות עליונים, או לפי דעה ג' שיש לחקור גם עפ"י הנהגת הטבע בהדרגה אל הסוד.

הר"מ מסביר כיצד כל דעה מתחזקת בדעתה עפ"י הרגלה, וכיצד כל הכתות נצרכות זו לזו ויש לאחד אותן מתוך שורשן.

אח"כ הוא ממשיך לדון בטעות ההולכים בעבודת ה' רק עפ"י שכלם, ואינם שמים לב למגבלותיו של השכל האנושי עם כל חשיבותו ותפקידיו הרבים.

לאחר מכן מסביר הר"מ את עצם סיבת מציאותה של המחלוקת בעולם, והצד הטוב שבה.

מכאן הוא מגיע להסבר כיצד יגיע העולם לתיקונו ע"י האחדות שתבטא הן בהרמוניה רוחנית והן בחברתית-חומרית.

בסוף מסכם הר"מ את דבריו בקריאה אל האמת השכלית, שהרוצה לעבוד את ה' באמת חייב לבחון ולצרף דרכיו בכור השכל "ואיזהו חכם הלומד מכל אדם", ולא יבטל שום דעה ושיטה כלאחר יד עפ"י אומדן מהיר. בכך יתבטלו המחלוקות והפילוגים ותמלא הארץ דעה את ה'.

סגנונו

כבר נתבאר לעיל כי הכונה העיקרית של ספרנו הינה לפשר בין הכתות של אותה העת, דהיינו המשכילים החסידים והמתנגדים. נשאלת השאלה: א"כ מדוע לא פנה הר"מ בספר זה ישירות ובמפורש אל כתות אלו וקראם בשמם וניתח את שיטותיהם, וכיצד ניתן לפשר ביניהם ולאחדם?

הר"מ אמנם משתמש בדוגמאות שהוא כותב עליהם במפורש שמהם יש להבין לכל ענייני העולם, ואכן גם בין השורות ניכר שפה ושם הוא רומז אל דברים אקטואלים שבימיו, אך מדוע סגנון הר"מ הוא חבוי ומרומז ולא ישיר ותקיף?

בס' "בן פורת" ועי' לעיל בפ' ספריו וחיבוריו) כתב על כך:

"כי גם פה אחז דרכו להסתיר מצפוניו מעיני העם, ורק בשבתו בסוד ישרים ועצה חשב לגלותם" (עמ' 88 ועי"ש עמ' 90) ובהמשך (עמ' 97) הוא מפרט יותר: "אפס הגות לבו אשר הגה לתקן פרצות העם... צפן בלבו ולא גילה בספר, כי כן היתה דרכו מעודו... ולחשוב כל מחשבותיו בסתר לבו... ומה רבו המכשולים לבני האדם מאת אנשי לבב המגלים מזימותיהם לבני בלי דעת ... ואלה בחמת אפם יציתו אש מריבה בקרב העם... ובוזה בחר גם הר"מ ז"ל, הוא חפץ כי לא יגע זר במחשבותיו ויחללם לכן שמרם בלבו עדי יתאספו הרבנים אשר קרא להם כי יתקבצו יחד ופה אל פה ידבר עמהם".

ביתר פרוט נראה כי מספר סיבות בדבר:

א. הר"מ ידע כי גבהו מחשבותיו הרבה ממעל לדורו. הוא ידע כי אם ישטח את דבריו לעין כל דבריו יעוררו מהומה וסערה. מסיבה זו הוא אף כתב בפתחה על שער הספר "בקשה" לעיין ולדקדק בדבריו היטב, וכן ה"הודעה" ששוחח על ספרו עם ר' חיים הכהן מטעכנוביץ, להראות שישנם ת"ח נוספים הסבורים כך ודוממים מיראת הקנאים.

ב. בין השורות מסתתרת תוכחה רצופה אהבה למנהיגי הדור הת"ח שאינם מכוונים את העם כראוי, ובכך מתדרדר המצב. וכמו כן על דרכי לימודם ופסיקתם. דברים כגון אלו אם היו נכתבים במפורט ובהתבטאות יתרה היו גורמים ודאי נזק הרב על התועלת. (מסיבה זו הוא אף לא לקח הסכמות לספריו, עי' בהק' המחבר לספר הע' 3).

ג. הר"מ ידע כי את דבריו לא יבין המון העם, הוא חפץ כי אנשי המעלה המובחרים יתעוררו מכך וישפיעו בכך על הצבור. מסיבה זאת הוא כותב כי חפצו לכנס את חכמי העם, וכי הוא חפץ גם לדבר פה אל פה עם האנשים המעוניינים לדון בריניות בדבריו, (בעיקר בס' "שקל הקודש").

התגובות לספר

ר"מ שידע כי גבהו מחשבותיו מבני דורו, קיוה שעכ"פ תמצא קריאתו וזעקתו אוזן קשבת כל שהיא מצד מנהיגי העם. הוא קיוה גם (עי' גם לעיל) כי ימצא נדיבי עם שיעזרוהו בהפצת ספריו ותורתו.

אך תקותו נכזבה הת"ח ומנהיגי העם שאליהם שלח הר"מ את ספרו ולפי "בן פורת" עמ' 87, מאנו להתאסף ולהתכנס כעצתו. אך לא בכך תמו הדברים, מספר ת"ח התאוננו על החידושים שהמציא מעצמו, ומספר אשר הבינו את עומק כונתו ורמיזותיו טענו כי בכך הוא מחלל את כבודו של הגר"א שהתנגד לחסידות, עקב כך היו רבים שאף שרפו את ספרו באש, ומהם אף שניסו להחרימו ולהבאיש ריחו בצבור.

ר"מ שנתאכזב קשות מהתגובות העוינות, הו"ל את מחשבותיו ועיקרי תורתו הרחבה רק לאחר כחמש עשרה שנה (תקפ"ב) בספרו אלפי מנשה (ח"א).

כנראה גם שלאחר שנואש מכינוס של "רבנות ראשית" ועי' לעיל) של חכמי ישראל, ביקש בספרו "אלפי מנשה" ו"שקל הקודש" שלפחות יתכנסו אליו ת"ח המעוניינים לדון עמו בצותא בענייני אמונות ודעות.

השפעת הספר לדורות

קשה לדבר על השפעת ספר שהיה רוב הזמן נדיר ויקר המציאות¹ עקב ההתנגדות העזה שיצר סביבו. לכן מן הראוי הוא לדון על השפעת תוכנו ורעיונותיו שהובעו הן בע"פ והן בכתב.

על פני השטח באותה העת נראה כי הר"מ היה "קול קורא במדבר", אך באמת אותם מתי מעט שהבינו את דבריו אם במעט אם ברב, ודממו אם מיראתם או מסיבה אחרת - העבירו את דבריו במודע או שלא במודע לדורות הבאים.

כמו כן תלמידיו ואנשי סודו של הר"מ (המפורסמים שבהם: ר' אריה ליב שפירא, ר' אריה רבינוביץ (הומינר) מח"ס "באר היטב" על התוס', הר"מ שטרשאון אבי הרש"ש), אף כי יראו מפרסומם והפצתם המשיכו ללמדם בקרבם.

יתכן גם כי מרן הראי"ה אשר כה העריץ ושיבח את הר"מ, שאב ממנו אם מספריו ואם מפי זקני סמרגון שהביא בשמם סיפורים נפלאים.

מ"מ אף המון העם אשר באותה העת לא השיג את דבריו, במשך הזמן הדברים השאירו רושם עמוק בקרבם.

ד

מהדורתנו

כפי שכבר נכתב ע"י סופרי הדורות, בין הסיבות שרובי תורתו של הר"מ לא נתקבלו היה בגלל: א. רעיונותיו גבהו הרבה למעלה מבני דורו. ב. הסגנון הסבוך בו נכתבו הדברים הקשה לא פעם על ההבנה לקורא שאינו מצוי ובקיא בעייני מחשבה. מן הראוי לציין שבדברי מחשבה חמורים כגון אלה מן הנמנע הוא שיהיו הדברים פשוטים ומובנים לעין כל. אך מ"מ סדר וסגנון דברים קלים הם אשר לא פעם מוסיפים להבנה ולתוכן.

הספר "פשר דבר" היה הספר הראשון שהו"ל ר"מ, את ספרו השלישי והעיקרי "אלפי מנשה" (ח"א) שאותו הוציא כחמש עשרה שנה אח"כ ערך בצורה מסודרת ונאה הרבה יותר, עם כותרות ופסקאות ממוספרות בכדי להקל על הקורא.

בגלל חשיבותו של ספרנו זה ראינו צורך לעורכו ולהבהירו ככל שניתן, עם תשומת לב מירבית לשמר את התוכן ואף את הלשון המקורית.

הספר חולק לפסקאות עם כותרות, וכן הלשון סוגגנה בצורה קלה ככל הנצרך. במקומות שהסגנון חרג במקצת הוא הוכנס בסוגריים מרובעות.

הר"מ הוסיף לעיתים ענינים צדדים לנושא המדובר ומסגרים בתוך סוגרים, לפעמים הוספות אלו מקשות על רצף הקריאה, ומסיבה זאת הם הודפסו במהדורתנו בנפרד בשם "הוספות הר"מ". כמו כן ראינו לנכון להוסיף מראי מקומות הערות וצינונים,

1. אחד מהאיזכורים המעטים הוא בס' עליות אליהו, עלית קיר סי"א (עמ' 85) שלפי דבריו התייחס ר"י משקלוב ב"פאת השולחן" (וי"ד סקי"ט) לבאורו של הר"מ שבסוף ספרנו.

ובעיקר השואות לספריו האחרים, כשאר ד"ת העניינים במק"א ועשירים במק"א. רבים מהנושאים בהם קיצר הר"מ אצלנו וכתבם רק בראשי פרקים, כתבם ביתר פרוט בספרו "אלפי מנשה" או בשאר כתביו. לפעמים הדברים אף אינם מובנים כל צורכם והיה צורך בהשואה וציטוט ממקומות אחרים. אנו מלאי ציפיה כי צעד קטן זה יהיה התעוררות לכתביו של הר"מ ולתורתו המיוחדת אשר לא זכינו לה עדנה, אכי"ר.

להלן רשימת ר"ת של ספרי הר"מ שנזכרו בהערות:

א"מ - אלפי מנשה.

במ"ק - בינת מקרא.

שה"ק - שקל הקודש

ה ראשי פרקים

(חלק א')

נושאים שבאותיות קטנות הינם נושאים שבאו בתוך הוספות הר"מ.

שער הספר:

א. בקשה.

ב. הודעה

הקדמת המחבר

חלק א. יישור האמונות והדעות באדם

א. מגמת הספר

ב. יתרון האדם על בעלי חיים

ג. שלטון השכל באדם על שאר כוחותיו.

ד. מפריעי שלטון השכל באדם ותיקונם.

א. התאוה, רבי התאוה ומעטי השכל, כללי חז"ל.

ב. הדמיון וההרגל, צריך ללמוד ולפסוק בבקורת, המערבבים פילוסופיה בקבלה, הבנת העולם הרוחני

מעולם הטבע, חובת חכמי הדור להוכיח את דורם.

ג. הפחד מפני החקירה באמונה.

1. נזקי הטעויות של החוקרים באמונה.

2. הזהירות הגדולה בחקירת האמונה.

3. ההדרגה בחקירת האמונה תמנע נזק וטעות

4. מהי ההדרגה הקודמת לחקירת האמונה.

ה. קריאה לכינוס חכמי ישראל

ו. כינוס חכמי ישראל ימנע טעויות ומחלוקות בעניני אמונות ודעות.

ז. התנצלות המחבר.

ח. יראת העונש ויראת הרוממות.

ו
ספר
"פשר דבר"
 שער חספר

ספר
פשר דבר

ספר קטן הכמות, נקרא אגרת שחברתי אני הצעיר מנשה במ"ו יוסף זללה"ה¹. בן פורת, מק"ק איליאי. וקראתיו פשר דבר כי אדני הספר הטבעו ע"ז, לעשות פשרה בין הצדיקים²:

בקשה מהמעין לעיין בדברי מרישא לסיפא זימנא וזימנא בתר זימנא, ולדקדק היטב. ואני מוכן להשיב לשואלי דבר, או להודות אם טעיתי - רק שלא לדון הדברים עפ"י אומדנא³ שלא בפני⁴:

הודעה קודם ההדפסה היו דברי עם הרב המופלג החריף כמו"ה חיים כהן מטשעכנאוויטש⁵, ובארתי לו בע"פ באריכות קצת:

ברשיון הצענזור אשר באקדעמיע דק"ק וילנא בדפוס של הרבני מו"ה מנחם מן כמו"ה ברוך ז"ל

בשנת תקס"ז לפ"ק.

1. עי' בתולדותיו - פ"א.
2. עי' במבוא פ"ג, למי רמיזתו.
3. וכן ב"שקל הקודש" וב, ב; "אני מבקש מהמשכילים שירוני, ואם שגיתי יאמרו לי. רק לא כמחליט [מראש] שטעיתי, רק דרך שקלא וטריא" וכן בסוף ספרנו.
4. למרות שהדברים נכתבו במרומו, ידע מראש כי יתכן שדבריו יעוררו התנגדות, משום כך כתב "בקשה". זו גם הסיבה ל"הודעה" שאח"כ ששוחח עם ר' חיים כהן, שלמרות שאין מדרכו לקחת הסכמות, כתב כן להראות שאין הוא כדעת יחיד ווע' בפרוט במבוא פ"ג.
5. לא נתברר לי מי הוא.

הקדמת המתבר

דרך המחברים ליטול הסכמה אצל חכמי הדור, ובאמת הדבר נכון מצד עצמו, כי "לא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול"¹, עד שיסכימו לזה גדולי הדור שהוא ראוי להתלבש בחלוק של ת"ח². אך בעו"ה שרבו המסכימים לדברים בטלים - ואף שהם מיעוטה, עכ"ז הם מיעוט דשכיחי - ע"כ נמנעתי מזה.³

ואי משום לתא דידי שלא ישיגו גבולי, הנה כעת לא הדפסתי לקבל שכר בשביל דבר קטן הכמות כזה. וכשאזכה אי"ה להדפיס יתר חיבורי⁴ לא חשידי אינשי בהכי, בעודי בחיים - להדפיס בלי רשותי, אחר שממני יצאו הדברים - הוא חלקי. (ובלא"ה ימצאו המדפיסים מקום להרויח מספרי ראשונים, שהכל תאבים לשמוע בצמא את דבריהם.)

חושמטו כאן מספר ליקוטים על הש"ס שהוספו ל"בקשת המדפיסים למלאכתם שלא יהיה הניר חלק".

א

יישור האמונות והדעות באדם

א. מגמת הספר

כונת זה החיבור הוא על דרך "הרי זה בא ללמד ונמצא למד"⁵. ואפרש שיחתי⁶ בקוצר^א, מבלי שאביא ראיות מופתיות לדברים שיבואו בדרך ארעי, היינו שאין בהם נפקא מינא לגוף המבוקש.

הוספות חר"מ מאיליא

א. מחמת הוצאות הרפוס, והיות שאין ררכי לבקש סיוע על פתחי נריבים, ולקבץ חתימות שיקנו ספרי - ע"כ הרפסתי רק נייר לדוגמא⁷ על הוצאות שלי. וכשתהיה רוח הבריות נוחה הימנו, אקוה שממילא ימצאו עוזרים שיזונו ויסייעוני שאוכל להדפיס יותר כפי שעלה בגורלי⁸.

1. ברכות טז, ב ועל כתיבת הסכמות עי' פחד יצחק עמ' קנ"ח, ועי' הק' להסכמות הראיה.
2. ב"ב נז, וזוהר פ' נ"ח, סו.
3. ברור הוא שאין זו הסיבה היחידה, והראיה לכך שבהק' לספרו "בינת מקרא" כתב סיבה אחרת: "ודרך המחברים ליטול הסכמות ולהטיל איסור ע"ז (שלא ידפיסו ללא רשות) ואני לא חשיד שום בר ישראל בעיני, ושארית ישראל וגו', ובהודעת דעתי סגי" ובס' "שקל הקודש" גם לא לקח הסכמה ולא נתן שום סיבה וכך בס' "אלפי מנשה" ח"א.
4. הסיבה העיקרית לכך שלא לקח הסכמות היתה מפני שידע שרוב חכמי הדור אינם מבינים ומסכימים לדעותיו וכן כתב בספרו "שקל הקודש" (ב, ב): "אני נראה בעיני רבים כפורש מן הצבור בכמה דברים, גם שאיני שומע לעצה. והוא מפני שאינם יודעים דרכי, ואיך ייעצוני ע"ז?".
5. עי' במבוא לעיל פ"ג.
6. פסחים כה, ב.
7. בקצרה ובתמציתיות.

ב. יתרון האדם על בעלי החיים

והוא זה, כי ידוע ש"מותר האדם מן הבהמה"⁹ הוא רק בזה שהוא בעל בחירה,¹⁰ היינו שיש לו כח הבחור והוא השכל - שלא יעשה דבר רק מה שהוא מועיל ולא מה שהוא ערב לשעתו.²

משא"כ בבהמה שאין לה אלא רק כח התאוני, כפי מה שהוא עמה, ולא לבקשת התכלית.

ג. שלטון השכל באדם על שאר כוחותיו

והנה האדם בכל מה שהוא למטה מזה הכח, הוא שוה בכל כוחותיו ממש לבהמה, אלא שנתוסף לו זה - הכח הבחור.²

והנה האדם ע"י הכח השכלי שבו יוכל להתגבר על שאר כוחותיו שלא יעשו דבר כי אם על-פיו.¹⁸ כמאמר הכתוב "ואתה תמשול בו"¹⁹, שפי' על היצה"ר שהוא מראה את כוחותיו ע"י הכח התאוני.

ומה נאה המליצה שהמשילו המקובלים את הכח הזה²⁰ לשלהבת הקשורה בגחלת, שאפי' אם ינופח בה ניצוץ קטן יוכל להתלהב עד שישרוף את כל הגחלת.

הוספות הר"מ מאיליא

ב. ומה שהגדירוהו בגדר "מדבר"¹¹, היינו מפני שע"י הדיבור מוציא האדם את כוננו לחוץ, וניכר הכח השכלי שבו.¹²

ג. (דעות הראשונים במעלת האדם על בע"ח)

ואף שיש חילוקי דעות בין הראשונים: י"א שהאדם חלוק לגמרי מן הבהמה, והיינו שהבהמה גופה נפשה ורוחה הכל מהיסודות, משא"כ באדם שרק גופו הוא מעפר, ונפשו רוחו ונשמתו נופחו בו מלמעלה - "חלק אלוה ממעל"¹³. וכן נראה בתחילת העיון מפשט הכתוב: "וייצר ה' אלוקים את האדם עפר מן הארמה, ויפח"¹⁴ וגו' - אבל מש"כ הוא עפ"י דעת הסוברים שרק נשמתו היא "חלק אלוה ממעל", (ויש בזה רב העיון). ואף זה כפי התמזגות היסודות שבו, כפי שיזכר לקבל. כמאמרם ו"ע"ל¹⁵ על הפס': "יהב חכמתא לחכימין"¹⁶, שפי' למי שיש לו כלי המזוכן לקבל חכמה, וע' בפ' הרמב"ן על התורה.¹⁷

7. גליון דפוס אחד, שהוא דוגמא מחידושיו הרבים.

8. כידוע לצערנו תקותו זו נתבדתה והוא אף סבל בשל כך ועל במבואו. וכן כתב בא"מ ח"א סוף פס' ק"ט (מא, א) שהוא מחכה לראות איך יתקבלו דבריו.

9. קהלת ג, יט.

10. ע"י מו"נ וחז"ה.

11. ע"י רוח חן א' לר"י אבן תיבון, והאריך בכך בספרו "אלפי מנשה" ח"א פס' ט"ז.

12. וע"י רש"י בראשית ב, ז וע"י שעורי כוזרי לרא"ה נ"א ז' עמ' 42 הע' 2.

13. ע"י נדה ל, ב וברכות י, א.

14. בראשית ב, ז.

15. ברכות נה, א "אר"י אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה שנא" וכו'.

16. דניאל ב, כא.

17. בראשית ב, ז, ד"ה ודע.

18. ע"י גס חז"ה שער ג' פ"ט.

19. שם ד, ז וע"י רש"י שם.

20. הכח השכלי.

זוה נראה בחוש ג"כ שאף הפחות שבמין האדם יש לו את הכח שיבטל עי"ז את ה"תאוני" שבו. דבר משל אם יתברר לו על איזה מאכל אפי' הערב מאוד, אך הוא מזיק לו מאוד - לא די שיוכל להתאפק שלא לאכול ממנו, אלא גם תבטל כל תאוותו מהמאכל הזה.

ד. מפריעי שלטון השכל באדם ותיקונם

א. התאוה

אלא שבזה יש חילוקים; יש שתאוותם חזקה, שלא יניחו תאוותם עד שיתברר להם בברור גמור שהוא מזיק להם. ויש חלושי התאוה - שאף בדבר שהוא ספק ספיקא שמא יזיק להם, יבטלו תאוותם. כמאמר רז"ל: "כל הגדול מחברו, יצרו גדול הימנו"¹. פי' שמי שיש לו כח שכלי גדול, כנגד זה אף הכח התאוני שלו חזק. ואת "זה לעומת זה עשה אלקים"², בכדי שיהיה לו במה להתגבר על תאוותו.³

ב. הדמיון וההרגל

והנה מלבד התאוה שאינה מנחת מקום לשכל, יש עוד את הכח הדמיוני שהוא מטעה את השכל⁵. והוא מחמת חולי ההרגל, שכל דבר שהורגל מכח "מצות אנשים מלומדה"⁶. נחשב אצלו כמו מופת חותך, והאומר הפוך מזה מחשיבו לטועה בהחלט, ואינו רוצה לשמוע כלל דבריו, אולי יביא ראיה.⁷ וזו רעה תולה מאד כשהחולה אינו

הוספות הר"מ מאיליא

ד. (רבי התאוה ומעטי השכל)

ואף שאנו רואים כמה אנשים שהם רבי תאוה ובכל זאת הם מעטי שכל, זה אינו אלא בגלל שתאוותם אינה מנחתם לבחון הרבר בכור השכל. וכבר קדמני בזה בעהמ"ח ספר "מסילת ישרים", שכתב³ שכל מגמת היצה"ר היא שלא להניח פנאי לארם לעסוק בעניני השכל, ומוכיח הרבה על זה שכל אדם מפנה עצמו לחשוב בעניני גופו וממונו, ולמה לא יבחר איזה שעה בכל יום לחשוב בעניני נשמתו. (כללי חז"ל)

ועוד יש לומר, שידוע למעיין שבכל מקום שאמרו רז"ל כלל, לא דברו אלא רק על רובא דרובא. ובוה יתורצו כמה סתירות ברבריהם. ואף ברברים שנוגעים לדינא אמרו: "אין למרין מן הכללות" וכו'⁴. ה.(צריך ללמוד ולפסוק בבקורת)

וכמה רעות אנו סובלים מזה, שלפעמים יצא דבר מאיזה ראשון "כשגה היוצא"⁹ וגו' - שלא ימלט מזה שום שכל אנושי - אזי הבאים אחריו בונים על זה עוד בנינים. ואף שדבריהם בעצמם נכונים, אבל

1. סוכה נב.
2. קהלת ז, יד.
3. פ"ב - זהירות.
4. ערובין כז, א.
5. ע"י גם מש"כ בא"מ ח"א פס' יד, וכן ב"בינת מקרא" א, ב, ב, א.
6. עפ"י ישעיה כט, יג.

מרגיש בחולשתו. אך "אל יתייאש אדם עצמו מן הרחמים"⁷, ואף לאדם כזה אם ירבו לברר לו - בעל כורחו שלא בטובתו, כמה פעמים - שהוא טועה בהרגלו, אז ירגיל עצמו מעט מעט לקבל האמת "ושב ורפא לו"⁸.

חוסמות הר"מ מאיליא

כשהיסוד נהרס, כל הבנין נופל מאליו. ואותו שכתב הרבר לא נתכון כלל שיסמכו עליו, רק כתב את דבריו כמעיר, וכל אחד צריך לבחון את הרבר בעצמו.¹⁰

ואילו היתה הטעות בענין שהוא מעט הנוק - החרשתי¹¹, אך הרבו לדבר כך גם בעניני פילוסופיא הנוגעת לעיקרי האמונה. ואף השלמים - אחינו באמונתנו, ואף שהוא "צדיק באמונתו"¹² - עכ"ז לפי תומם כתבו דברים שיוכלו להביא לידי כפירה גמורה.

(המעורבים פילוסופיה בקבלה)

וערבנו דברי פילוסופיא שלהם ברברי הקבלה של הראשונים¹³, ואמרו שהענין רק בשינוי לשון - מה שאין להם מברא כלל בזה. עד שכתב שמיכאל השר הגדול הוא המניע את הגלגל, והוא דרגה למטה מא"ס. ומס"ט שר העולם הוא השכל הפועל, שהוא למטה מגלגל הידה - שהוא בדרי מסברא בעלמא על קו תהו.

(הבנת העולם הרוחני מתוך עולם הטבע)

ולא כן עשה הראב"ד בפי' ל"ספר יצירה", שאף שפירש עפ"י חכמת הטבע - אבל כוננו אל השורשים העליונים, שהם שורשים לטבע. ומראה את דוגמתן בעוה"ז¹⁴, היינו ברברים טבעיים כמבראר ב"ספר יצירה" עצמו¹⁵. וזה דבר מוכרח מאד, שאם לא נבין ב"טבעים" - איך נדלג שור להבין בשורשים¹⁶.

ו. (חובת חכמי הדור להוכיח את דורם)

היינו האוזן שאינה ברשותו של האדם, שאף אם לא ירצה להטות אוזנו, יזכרח לפעמים לשמוע. וכמו שעשו הנביאים ע"ה במצות ה', שהיו אומרים את דבריהם וכופלים אותם כמה פעמים כדי שהשומע ישמע¹⁷.

7. ברכות י, א.

8. ישעיהו ו, י.

9. קהלת י, ה.

10. ועי' גם מש"כ בא"מ ח"ב עמ' 47-48. וכן בא"מ ח"א: סי' קמה (נז, ב) ועי' הק' א"מ ח"ב עמ' 12. ועי' בשו"ת "חוט המשולש" סי' ט' לרחמ"ז מש"כ בשם הגר"א: "זכבר הוזהרתי בזה מפי מו"ר גאון קדוש ישראל

רבנו הגדול החסיד מ' אליה נ"ע מוילנא שלא לישא פנים בהוראה אף להכרעת רבותינו בעלי השו"ע

וכו'. בדפוסים הושמטו המילים האחרונות והם נשתמרו בעליות אליהו ועי' ר"ח פ"א מ"ד, בהגר"א

לתק"ז קסו, ב, ד"ה ופסקי הלכות. מהר"ל דרוש עה"ת ועמ' מח, ועי' אגרות ראייה אג' תתס"ט ואכהמ"ל.

11. עפ"י אסתר ז, ד.

12. חבוקק ב, ד.

13. בא"מ ח"ב פט כתב: "זכבר גדרתי בעדי שלא אזכיר שום שם מחבר ולא שם חיבורו".

14. וכן רמז הגר"א בדברים שנמסרו בשמו בהק' לס' אוקלידס: "כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי חכמות לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה. כי התורה והחכמה נצמדים יחד. ואמר: משל לאדם הנעצר יתבלבל שכלו עד כל אוכל תתעב. ועי' ס' חו"ה שער חשבון הנפש, והמשכיל יבין".

15. כגון פ"א מ"ג.

16. וכן כתב בשו"ק (ב, ב): ולמי שחננו ה' שיבין את עיקרי התורה וטעמיה וסודותיה שזרו עפ"י התבוננות בחלקי סדרי הבריאה" וע' להלן ג, 1.

17. רומז כאן לדעתו המתנגדת לחקר השמות הנרדפים, שאינם אלא "לתפארת הלשון" והאריך בכך בא"מ ח"א (כא, ב) פס' סג.

ג. הפחד מפני החקירה באמונה

1. נזקי הטעויות של החוקרים באמונה

ועוד יש רעה חולה שהיא מרחיקה את האדם מלהכניס את עצמו בדבר שכל, והיא מחמת שאנו רואים שעל-פי-רוב כל אלו שהתחילו לחקור טעו מאוד בכמה דברים, בעקרי אמונת הדת, כמפורסם.¹ ואף שזה בא להם מחמת שתחילת כונתם היתה עפ"י הטייתם לתאודם, ולא היתה יראת חטאם קודמת לחכמתם² - עכ"ז מי יאמר זכיתי ליבי.

וכמדומה שעל זה אמרו בזוהר: "מאן דעייל ולא נפיק, טב ליה דלא עייל"³. וע"ז בכה הסבא (משפטים): "דעייל בימא רבא"⁴, פ' בים החקירות.

ואף שדרכו גבהה מאד מדרכנו, עד שאין להעריך אותנו נגדו אף כטיפה מן הים, עכ"ז המבוא לדרך הקבלה הוא החקירה בטבעיים כמו שהזכרנו לעיל⁵, בפ' הראב"ד לס' יצירה, אלא שצריך להזהר בכך מאד.

ואח"כ אמר הסבא על עצמו: "לא תדחל דיכילת למישט ולאגתא בגירי וברומחא ובקשתא"⁶, שהם משלים אשר יארך לבארם בכתב.

2. הזהירות הגדולה בחקירת האמונה

ובאמת שהיא סכנה גדולה כמו שמצינו דוגמתן בכל עניי העוה"ז. שכל דבר שהוא יקר יותר, הדרך להשיגו היא סכנה יותר, וצריך לחשב הפסדו כנגד שכרו. כגון מרגליות שצריך להוציאן מעמקי מצולה, וכך בכל ענייני משא ומתן - מה שהרוח יותר גדול, קרוב להפסד גדול.

3. ההדרגה בחקירת האמונה תמנע נזק וטעות

ועמדתי על זה הספק משך זמן, עד שמצאתי עצה ותרופץ פשוט לזה. והוא כמו שכתב הרמב"ם⁷ שירגיל האדם את עצמו "בלימודיות"⁸ שהיא הכל "מופתיות"⁹, ואין מקום

1. עי' גם "עקבי הצאן" - מאמר: הפחד והמחשבה.

2. עפ"י אבות ג, ט.

3. —

4. משפטים: צח, ב; ק, ב; קג, ב.

5. לעיל הוספה ה.

6. עי' קט, ב ושם.

7. מורה נבוכים ח"א, לג-לד.

8. חכמות עיוניות מדויקות.

9. דברים ברורים הניתנים להוכחה.

הוספות הר"מ מאיליא

ולא כמו בדורנו זה שפטרנו עצמם גדולי הרוד ממצות "הוכח תוכיח"¹⁸. וכונתם לשם שמים, מחמת הגמ': "אם ראית דור שאין התורה חביבה עליז - כנס"¹⁹. ואף שיש הרבה מאמרי חז"ל שהזהירו ביותר על התוכחה, "ועד היכן תוכחה"²⁰. וכו' - "עמי בעצו ישראל, ומקלו יגיד לו"²¹, כל המיקל לו "מגיד" לו. ואת הגמ' שהזכרתי יש לפרש על דברי תורה ושמתתא, שאינם נוגעים לתוכחה.

18. ויקרא יט, יז. ועי' מש"כ במבוא.

19. ברכות סג, א.

20. ערכין טז, ב.

21. הושע ד, יב.

להתחזק בטעות - בכדי להרגיל את שכלו להתרחק מהטעאה. וביאר את דבריו יותר בס' "המורה"¹⁰, שהשקר של מי שאומר דבר משל: שאלכסון המרובע שוה לצלעו, הוא דומה לשקר של מי שח"ו כופר בה' ובתורתו. אך הקלקול אינו נערך, שבדברים הגבוהים הטעות היא רבת-נזק.

על כן צריך לנסות את שכלו קודם בדברים פשוטים - מעטי נזק. וכמו דבר משל, מי שצריך לשוט בים מרגיל את עצמו קודם לשוט בנהרות שאינם עמוקים, ואם רואה שאינו יכול לשוט טוב בנהרות - לא ישוט בים. וכן מי שרוצה לבנות בית מציירו בתחילה על הנייר, שיוכל לתקן מה שעיות בקל, וכשרואה שציורו עולה יפה אז מתחיל לבנות.

וכמו זה כן הוא בעניינינו, שאין להכנס אל החקירה בדברים הגבוהים עד שינסה את שכלו בדברים קטנים.

4. מהי ההדרגה הקודמת לחקירת האמונה

אלא שהרמב"ם ז"ל ציוה להתרגל בעניני "לימודיות"⁸, אשר לפי דעתי אין זה מסוגם, ואין כאן מקום להאריך למה¹¹. ואני אומר שצריך להרגיל עצמו קודם ב"הויות דאבי ורבא"¹², והם שקראום חז"ל "דבר קטן" נגד "מעשה מרכבה"¹³.

[וילמד] בעומק העיון אף הדברים שאינם לדינא, עד שינסה שכלו פעמים רבות¹⁴.

ה. קריאה לכינוס חכמי ישראל

אך מי הוא העד בדבר, ואין אדם יכול להעיד על עצמו, וכבר אמרו חז"ל: "חרב אל הבדים" וגו'¹. ע"כ באתי להלהיב את לב המעיינים, ואולי יכנסו דברי באוזני השומעים; שיתאספו כיתות כיתות - גדולי הדור וחכמיהם, אפי' פעם אחת בשנה, לחודש או לשנים אל מקום אחד.

ויהיו "נוחים זה לזה בהלכה"², ולא שיעשה כל אחד סנגורון לדבריו שיתקיימו דוקא, אלא רק יהיו מודים על האמת³. וכמו שאמר החכם: ראוי לאדם שתהיה האמת דעתו, ולא דעתו האמת, והבן. ובטוחני בעמנו ישראל, העם אשר בחר בהם ה', שיתחזקו בעצמם לסייע לזה, ואף בעתים הקשות הללו⁴ "רוחא לבסימא שכיח"⁵, [וכאן:] צותא לבסימא שכיח.

וגם אני הכותב אקוה שאזכה להיות סניף עמהם, ונטפל לעושי מצוה. ואף שאיני יודע

10. -----

11. ובקשר לשמם עי' גם א"מ ח"א סי' עט וכו', א' ושה"ק ד, א.

12. סוכה כח, א. ואף הרמב"ם עצמו פירש כן בהל' יסודי התורה פ"ד ה"ג.

13. שם.

14. ועי' בס' 'תולדות אדם' על ר"ז מואלזין פ"ח 'עמ' 160, וכך נהג הגר"א.

1. "...חרב על שונאן של ת"ח שעוסקין בד בבד (יחידים) בתורה" (ברכות סג, ב)

2. תלמידי חכמים שבא"י וכו', סנהדרין כד, א.

3. בתפילת שחרית: "לעולם יהא אדם ירא שמים" וכו' ומודה על האמת" וכו'.

4. כונתו למאורעות ההסטוריים המתרחשים, ורומז למחלוקת הקשה בין המתנגדים לחסידים, (ועי' במבוא) וכן לגזירות הכלכליות שגרמו למיעוט פרנסה. וכן באלפי מנשה ח"א עד, א, ושם האריך בענין זה.

5. עירובין פב, א - למאכל ערב יש תמיד מקום בבטן.

6. מקום ריק וחסר במקור, ובא"מ ח"א (עד, א) "היינו צותא בסימא".

בעצמי זכות שאהיה הגון שתתגלגל זכות גדולה כזאת על ידי. אך בזה בטחתי - שבמדת האמת מעודי החזקתי⁷, "וחותמו של הקב"ה אמת"⁸, "קושטא קאי"⁹.

ו. כינוס חכמי ישראל ימנע טעויות ומחלוקת בעניני אמונה

ואולי נזכה שע"י זה נחזיר עטרה ליושנה, היינו להחזיר את "חכמת האמת" מפילפולנו, אחר רוב העיון במאמרי חז"ל, שהם יסוד גדול לעבודת הבורא. ובהו יתורצו ויתבטלו כל הקושיות והנחות הפילוסופים - מה שנתבלבלה מכמה מאות שנים, וכל אחד אומר מדעתו סברא חלושה ותולה בחכמת הקבלה^{9א}. ואם היו איזה יחידי סגולה שידעוה על בוריה הכחידום תחת לשונם. כמאמרם ז"ל על עילם ש"זכתה ללמוד ולא זכתה ללמד"¹⁰. ועל הרוב דברתי כפי שהקדמתי לעיל¹¹ וכל זה בא מחמת פירוד הצדיקים¹², שלא מצינו מימות בעלי התוס' שיתקבצו גדולי עולם למקום אחד. ואף שהיו הרבה שהחזיקו ישיבות והרביצו תורה בישראל כמפורסם, עכ"ז כיון שתלמידיהם היו צריכים לגמרא ולסברא דרבותיהם, אינם נחשבים אלא לאחד. אבל זה לא מצינו - שיתקבצו גדולי ראשי ישיבות למקום אחד. ועד מתי לא נעיר את עצמנו משינתנו "ואיש אל רעהו יאמר חזק"¹³. ויאמינו לי חכמי הזמן שמעומקא דליבא וגדול צערי, שמעודי ועד היום הזה, דברתי עד הנה¹⁴. ואשרי הדור שהגדולים יהיו נשמעים לקטן¹⁴ כמוני, ו"שמעו אלי וישמע אליכם אלוקים"¹⁵.

הוספות הר"מ מאיליא

ז. ואשליך את נפשי מנגד, שבדאי ימצאו אנשים שיסיחו דברים נגדי בכתב ובע"פ לאמר: מי שמך לאיש לילך בגרולות כאלה. ועכ"ו אשיב בקצרה: שת"ל לא נופל אנוכי מחכמי הזמן בגמרא ובסברא, ואם יש חריפים וגדולים שאיני מגיע לקרסולם, עכ"ו מקום איתי ת"ל לתרץ כמה פעמים בדברים פשוטים, שע"י כך ירחו כמה קושיות חזקות שתהיה הקושיה מעיקרא ליתא. כמו שאברר א"ה דברי, אם אזכה להרפיש א"ה חיבורי על גפ"ת שיש קצת תחת ידי בכתב, ומה שיעלה על זכרוני. וקצת יש לי ת"ל מקום בחריפות והמצאות של אמת, שהוא מילתא רעבידא לאגלווי.

7. וכן בשקל הקודש וד, ב1. "רק שבינו שיעקר דרכי ועסקי הוא לחפש דרך האמת, ויכולו להבין מחשבת, שנפשי קשורה לטובת הכלל".
8. שבת נה, א.
9. שבת קד, א.
- 9א. ע"י לעיל במבוא.
10. פסחים פז, א. דהיינו שיש ת"ח שלמדו חכמה זו אך לא זכו ללמדה לרבים ולהפיצה.
11. לעיל הוספה ד'.
12. עפ"י סנהדרין עא, ב.
13. עפ"י ישעיהו מא, ו.
14. ר"ה כה, ב.
15. עפ"י שופטים ט, ז.

ח. יראת העונש ויראת הרוממות

היות שלא הדפסתי אלא רק נייר אחד¹, וא"א שיחזיק מעט את המרובה - אני מוכרח לקצר. אך היה בדעתי להדפיס דבר אחד: "ראשית חכמה יראת ד"² - בענין "יראת העונש" ו"יראת הרוממות". אך נסוגתי אחור³ מחמת שבדבר גבוה כזה לא אסמוך על דעתי, רק אציע [את דברי] בע"פ לפני גדולי הדור, ואם יסכימו לזה שהדברים נכונים מצד עצמם, וגם הם ראויים לקובעם בדפוס שיוודעו לכל [אעשה כן]⁴.
ואגב אורחא אבאר דבר פשוט. מה שפ' רש"י על הא דאמרו בגמ' סוטה⁵: "ז' פרושין הן" - לגריעותא⁶, "...פרוש מאהבה, פרוש מיראה". ופ' רש"י מאהבת השכר ויראת העונש⁷.

ולפי דעתי גם זו מעלה גדולה היא⁸, ועי' פסחים (סח, ב) גבי "רב ששת חדאי נפשאי, לך קראי לך תנאי, איני" וכו', עד "מעיקרא כי עביד איניש אדעתא דנפשיה קא עביד". והפ' נראה [לי] פשוט כמו שפ' רש"י בעצמו לגבי ה"עובד עבודה זרה מאהבה ומיראה", דהיינו מאהבת אדם ויראת אדם. ושם א"א לפרש באופן אחר, וה"ל הפרוש כן, ודו"ק⁹.

1. גליון דפוס אחד - 16 עמ', ועי' לעיל במבוא פ"ג.
2. תהלים קיא, י.
3. גם סביב נושא זה היו חלוקות הדעות בין החסידים והמתנגדים, ועי' נפש החיים הק' לשער ד'.
4. בסופו של דבר הדפיס דבריו בא"מ ח"א סי' קמו-קסא, ועי' להלן הע' 8-9.
5. כב, ב.
6. פרישות שאינה מעלה אלא חסרון.
7. רש"י שם ד"ה פרוש מאהבה: מאהבת שכר המצוות, ולא לאהבת מצות הבורא. מיראה, של עונשין אלא (מה) על האדם לעשות מאהבת הש"י כאשר צונו ה' אלוהינו וסוף השכר לבא.
8. כאן כתב רק חלק קטן, וביאר את דעתו בהרחבה בא"מ ח"א סי' קמו-קסא. ותמצית שיטתו היא שכל דבר שאדם עושה לתכלית הוא או להשגת טוב או להרחקת נזק, ובודאי שמכון בעשיית המצוות להשגת הטוב. והפ' "אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב לקבל פרס, אלא הו' כעבדים" וכו' - היינו שנהיה כעבד שעובד בשביל להתלמד מרבו במלאכה, שהוא טוב מהעבד שעובד רק להשתכר. וכן אנו עובדים שנהיה כלי המוכן לקבל שפע מה', וזה לכתחילה בכדי להשיג את הטוב. וכן יראת הרוממות באורה שירא מלהפגם שבה יתרחק מה', וחרד מזה כמו שחרד על חפץ יקר, ולא מהעונש האישי אלא שמתרחק מנזק ופגם.
9. באלפי מנשה ח"א סי' קס"א (סג, א) הביא על כך: 'הקשה לי הרב הגאון מו"ה אבלי פאסוועלר מוילנא על מה שהזכרתי אפס קצוה מזה בקונטרס "פשר דבר" שהדפסתי זה משך שנים והעורך: 15 שנה קודם, תקס"ז-תקפ"ב. מגמ' דמגילה (כה, ב) שפ' רש"י על הא דאמרו "ברכות וקללות נקרין ומתרמנין" ופריך בגמ': "פשיטא", ומשני: "דלמא אתי למעביד מאהבה ומיראה". ופ' רש"י מאהבה של ברכות ומיראה של קללות, ואין לבן לשמים והעורך: וא"כ מוכח כפי רש"י בסוטה לגבי פרוש מאהבה ויראתו. והראתי לו שאין הגירסא בגמ' כמו שמביא רש"י, וכבר עמדו ע"ז, והביא כך הגאון ר' ישעיהו ברלין בהגהותיו. והעורך: עי' גם מהרש"א. וכך היא הגירסא בגמ' גבי ברכות וקללות, "דלמא פייגי דעתייהו דציבורא", פי' כמו שמצינו שאמר אחאב לאלהו: קללת משרע"ה לא נתקיימה ועצר את השמים וגו' והוא גברא וכו' ועי' סנהדרין קיג, א. וכן אלו דרשינו אחר להאי קרא כר' יעקב בר ברתיה וכו' והעורך: עי' קידושין לט; ב. ומפרש הר"מ "דלמא פייגי" דלא כרש"י וגבי אזהרות ועונשין גרסינן "דלמא אתו למעבד מיראה" והיינו עונשי ב"ד, מלקות ומיתת ב"ד, לא מפני יראת ה' כלל, והוי כמו מיראת אדם כנ"ל.